

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF PROFESSIONAL TRAINING OF WOULD-BE SPECIALISTS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS TO WORK IN CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті проаналізовано сутність інклюзії та інклюзивної освіти, а також потенціал інклюзивного підходу. Зосереджено увагу на висвітленні потреби ґрунтовної професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Запропоновано розробку професіограми, яка б була спрямована на розвиток професіоналізму майбутніх фахівців під час роботи з клієнтами, які мають особливі освітні потреби.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивний підхід, освітній процес, професіограма, професійна підготовка.

В статье проанализирована сущность инклюзии и инклюзивного образования, а также потенциал инклюзивного подхода. Сосредоточено внимание на освещении потребности основательной профессиональной подготовки будущих специалистов социономических профессий к работе в инклюзивной образовательной среде. Предложена разработка профессиограммы, которая была бы направлена на развитие профессионализма будущих работников при работе с клиентами, которые имеют особые образовательные потребности.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, инклюзивный подход, образовательный процесс, профессиограмма, профессиональная подготовка.

The article discloses the content of scientific definitions "inclusiveness" and "inclusive education". Inclusiveness assumes increasing the participation rate of all citizens in social life. The main goal of inclusiveness is to ensure the successful education of all children on the basis of the elimination of social exclusiveness. Inclusive education involves the organization of an educational process that takes place on the basis of focusing on the strengths of children

with special needs, taking into consideration their abilities and interests. The education of children with special needs should not differ from the quality of education of healthy children. On the basis of the conducted theoretical analysis of the work of specialists, the content of the inclusive approach in education has been investigated. It has been established that the inclusive approach involves the education of all children, regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic and other characteristics. This approach is based on the theory of L. Vygotsky about the "zone of the nearest development". Regardless of the state of health or intellectual disability every child has the right to a full life and education. It has been found that inclusive education has significant advantages for children with special educational needs, as well as for healthy children. Methods and forms of training in such institutions are adapted to the various educational needs of children. The basis of the organization of inclusive education has been taken into account the individuality of each child. Would-be social educators, social workers, practical psychologists and psychologists have to prepare themselves for activities in the inclusive educational environment while studying in higher educational establishments. From the methodological point of view it is necessary to develop a job description. A job description is considered as a reference point, which contains a set of requirements, professional characteristics and parameters that should be mastered by a would-be specialist. The job description provides the basis for professional preparation for activities in the inclusive educational environment. It is necessary to work on introducing in the educational process special practical exercises and tasks that take into account the specifics of working with children with special needs.

Key words: inclusiveness, inclusive education, inclusive approach, educational process, job description, vocational training.

УДК 37.06:37.011:364.62

Човган О.О.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми. В Україні активно здійснюється модернізація освіти, яка спрямована на створення належних умов, за яких діти з особливими потребами зможуть стати соціально мобільними. Наголосимо на тому, що нині вато перевернути ракурс вивчення проблеми інвалідності та організації роботи з цією категорією населення з суто медичної в контекст розгляду її як соціального аспекту, що трансформує уявлення про осіб з особливими потребами, які, маючи певні психофізичні порушення, зможуть максимально повно реалізувати свої потреби та здобути якісну освіту.

Як свідчить практика, до створення доброзичливого й толерантного відношення, а також до забезпечення належного рівня освіти усім катего-

ріям населення мають долучитися й фахівці соціальної сфери – соціальні працівники, соціальні педагоги і практичні психологи (фахівці соціономічних професій). З огляду на цей факт професійна підготовка студентів, які навчаються на психолого-педагогічних факультетах, до діяльності в умовах інклюзивної освіти потребує суттєвого вдосконалення як на теоретико-методичному рівні, так і з практичної точки зору. У цьому контексті потребує реального наповнення сучасними педагогічними інноваціями освітній процес закладів вищої освіти (ЗВО), які зможуть підготувати майбутніх фахівців соціономічних професій до діяльності в інноваційному інклюзивному освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу констатувати, що у працях О. Акімової, С. Калаур, Т. Лорман, Д. Лупарт, Н. Софій, Н. Суховієнко висвітлено теоретичні та методичні засади організації інклюзивної освіти. Встановлено, що практичні аспекти організації інклюзивної освіти досліджували Т. Бут, М. Ейнскоу, В. Засенко, М. Малофєєв, Д. МакГі-Річмонд, Д. Роза, С. Сорокумова, Д. Харві, І. Хафізулліна, З. Шевців, Л. Шипіцина, О. Шпек. Проблеми, які стосуються організації соціально-педагогічної роботи з дітьми, які мають особливі потреби, проаналізовані у працях О. Карпенко, В. Ляшенка, І. Пінчук, Т. Соловйової, В. Тесленка, С. Харченко та ін. Нині написано низку підручників та навчально-методичних посібників з інклюзивної педагогіки та організації інклюзивного освітнього простору (Н. Заєркова [3], А. Колупаєва [5], Д. Мітчелл [8], З. Шевців [11]), а також захищено дисертаційні дослідження у зазначеному контексті (І. Кузава [6], І. Луценко [7], Н. Суховієнко [10]). Однак, незважаючи на значну кількість публікацій стосовно інклюзії, професійна підготовка фахівців соціономічних професій до роботи в інклюзивному освітньому середовищі не була предметом ґрунтовних наукових розвідок.

У нашому баченні доцільно зосередити увагу на розробці професіограми фахівця, який уміє працювати в умовах інклюзії. З огляду на реалії сьогодення варто також ґрунтовно проаналізувати потенціал інноваційних технологій у професійній діяльності студентів, які навчаються на психолого-педагогічних факультетах, у роботі з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Зазначені аспекти були покладені в основу нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сутність інклюзії й інклюзивного середовища, дослідити потенціал інклюзивного підходу та визначити теоретико-методологічні шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій із дітьми, які мають особливі освітні потреби, на основі розробки професіограми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Концепції розвитку інклюзивного навчання (2010 р.), законів України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005 р.), «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (2014 р.) у нашій державі на законодавчому рівні проголошено право осіб з особливими потребами на гідну і якісну освіту, що має забезпечуватися в усіх закладах освіти. Беручи до уваги той факт, що соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи та практичні психологи здійснюють свою діяльність із різними категоріями населення, які потрапили в складні

життєві обставини, то у полі їх професійної діяльності, як клієнти, перебувають й діти з особливими освітніми потребами, а також цілі родини, в яких вони виховуються. Цей факт зумовлює потребу якісної професійної підготовки фахівців соціономічних професій до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

У контексті задекларованої мети, насамперед, вважаємо за доцільне коротко проаналізувати наукові дефініції «інклюзія», «інклюзивне середовище», які є вихідними у дослідженні сутності інклюзивного підходу. Отже, науковий термін «інклюзія» в найбільш загальному баченні передбачає надання рівних можливостей у навчанні для дітей із нормою розвитку і тих, у кого є певні психіфізичні особливості.

Зупинимось на етимології терміна «інклюзія». Так, у словнику Вебстера зазначено, що інклюзія (включення) – це «процес, під час якого що-небудь включається, тобто залучається, охоплюється, або входить до складу, як частина цілого» [13]. У підручнику «Основи інклюзивної педагогіки» авторка – З. Шевців наголошує на тому, що інклюзія передбачає «збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті і, насамперед, тих, що мають труднощі у фізичному та психічному розвитку» [11, с. 15].

Як доводять науковці, у США, Канаді та Великобританії мета інклюзії полягає у тому, щоб надати змогу усім без винятку повноцінно здобувати освіту, брати активну участь у колективному житті на основі забезпечення взаємодії і турботи один про одного. Тобто у міжнародному контексті науковий термін «інклюзивна освіта» доволі часто розглядається як освітня діяльність, що спрямована на підтримку і заохочення розмаїття серед учнів, що «передбачає повну адаптацію навчально-виховного процесу до вихованця з урахуванням специфічних відмінностей кожної окремо взятої дитини – причому відбувається адаптація освітнього середовища до дитини, а не навпаки» [11, с. 16]. У нашому баченні на основі організації виваженої пізнавальної, виховної, трудової, ігрової та комунікативної діяльності в освітньому закладі діти з особливими освітніми потребами мають змогу не лише здобути освіту, а й активно соціалізуватися.

Узагальнюючи наведену вище інформацію, можемо стверджувати, що інклюзія – це процес, що передбачає отримання більших можливостей як у соціальному житті, так і у навчанні для усіх без винятку категорій дітей. У процесі дослідження було встановлено, що головна мета інклюзії полягає в забезпеченні успішною освітою всіх дітей на основі ліквідації соціального відчуження. Освітні установи, які здійснюють інклюзивне навчання, розглядаються як складні освітні системи, в рамках яких діти мають навчитися вирішувати

кілька принципово важливих завдань. По-перше, вони мають здобути якісну освіту (навчитися розв'язувати навчальні та пізнавальні завдання), по-друге, вони мають засвоїти соціальні правила та оволодіти нормами й вимогами, пов'язаними із процесом соціалізації.

У методологічному контексті поділяємо позицію С. Калаур [4, с. 59–60] стосовно того, що інклюзивна освіта володіє значними перевагами для дітей з особливими освітніми потребами, а саме: сприяє поліпшенню когнітивної, моторної, мовної функції, вдосконалює соціальний та емоційний розвиток дітей з особливими потребами внаслідок спілкування з однолітками. Здорові діти відіграють роль моделей для дітей з особливими освітніми потребами, при цьому є можливості для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками. Таке навчання орієнтоване на оволодіння новими вміннями та навичками, яке здійснюється функціонально, а організація освітнього процесу відбувається на основі орієнтації на сильні сторони дітей з урахуванням їхніх здібностей та інтересів.

Доволі вагомими вважаємо напрацювання американської дослідниці С. Пітерс [12], яка в роботі «Інклюзивна освіта: стратегія ОДВ для всіх дітей» визначила основні переваги і встановила проблеми інклюзивної освіти. До них належать:

1) доступ та участь (позитивною стороною є увага до питання доступу (фізичного, соціального, економічного) як невід'ємної частини розробки, планування, реалізації та оцінки програми; негативною стороною є наявність різних стандартів участі та доступу, що застосовуються);

2) підготовка та підвищення кваліфікації фахівців (наприклад, коли фахівці засвоюють інноваційні дітоцентристські стратегії для навчання, негативною стороною є суперечність між зміною способів навчання на тренінгах та невирішеність їх через розмір класу, відсутність матеріалів);

3) законодавство стосовно інклюзивної освіти (з одного боку, на національному рівні підтримується інклюзивна освіта; з іншого боку, бракує ресурсів щодо дотримання усіх вимог);

4) ідентифікація та розміщення (позитивною стороною є те, що рішення про ідентифікацію та розміщення стосуються батьків і базуються на індивідуальних планах, проте працівники освіти можуть приймати рішення про відмову);

5) оцінка, підзвітність, ефективність (позитивною стороною є використання різних форм оцінювання задля інформування та полегшення викладання та навчання; негативною стороною є використання стандартних тестових результатів як єдиного показника успіху) [12, с. 38–46].

Наголосимо, що цей перелік охоплює різні сторони впровадження інклюзивної освіти, а також аналітично представляє основні ризики й складнощі, які можуть виникати під час цього процесу.

Отже, логічним є те, що інклюзія передбачає системне та виважене впровадження інклюзивного підходу, на основі якого діти з особливими потребами отримують однакові змоги здобути освіту. Вважаємо, що саме «інклюзивний підхід в освіті передбачає повагу, розуміння та забезпечення різноманітної діяльності (системи освіти, педагогів, вихованців), а також реальної рівної доступності до загальноосвітніх закладів усіх без винятку дітей» [10, с. 36]. Цей принцип базується на теорії Л. Вигодського про «зону найближчого розвитку», яка передбачає, що проблеми мають вирішуватися під керівництвом дорослих чи через співробітництво з більш здібними однолітками. Отже, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, кожна дитина має право на повноцінне життя, освіту, якість якої не має відрізнятися від якості освіти здорових дітей. Саме цей принцип є основним в організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. На основі цього підходу відбувається створення належного соціокультурного середовища в навчальному закладі, яке максимально задовольняє усі освітні потреби вихованців, незалежно від особливостей їхнього психофізичного розвитку.

Під час навчання у ЗВО майбутні практичні психологи, психологи, соціальні педагоги і соціальні працівники мають на належному рівні опанувати практичні методи роботи в інклюзивному середовищі. Погоджуємося з Л. Бурковою [2] у тому, що нині викладацький корпус ЗВО, що займаються організацією професійної підготовки фахівців соціономічних професій, має підійти до розробки професіограми доволі виважено та професійно. Професіограму розглядаємо як орієнтир, що містить комплекс вимог, необхідних професійних характеристик та параметрів, якими має оволодіти майбутній фахівець у процесі професійної підготовки. У нашому розумінні професіограма становить фундамент для фахової підготовки до діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Зокрема, на основі аналізу напрацювань Ю. Бойчук [1] та Х. Сайко [9] було встановлено, що професіограма фахівця, який працює з дітьми, що мають особливі освітні потреби, має охоплювати не лише комплекс теоретичних знань, а й сукупність практичних умінь і навичок та базуватися на конкретному переліку професійних компетенцій. До прикладу, професіограма, у баченні Х. Сайко, містить п'ять критеріїв психічного здоров'я спеціаліста, а саме: «властивості особистості (оптимізм, зосередженість, урівноваженість, етичність, адекватний рівень вимог, почуття обов'язку, упевненість у собі, невразливість до образ, працелюбність, незалежність, безпосередність, відповідальність, почуття гумору, доброзичливість); психічні стани (емоційна стійкість, стресостійкість,

зрілість почуттів відповідно до віку, контроль та управління негативними емоціями, вільний прояв почуттів та емоцій, здатність радіти, збереження звичайного оптимального самопочуття); психічні процеси (максимальне наближення суб'єктивних образів до об'єктів дійсності, критичне мислення, креативність, усвідомлення власного «Я», знання про себе, дисципліна розуму); ступінь інтегрованості (спрямованість на суспільну справу, емпатія, альтруїзм, гармонійність, консолідованість, урівноваженість, поміркованість, толерантність, виваженість, відповідальність перед батьками, справедливість) [9, с. 428–429].

Вважаємо, що студенти соціономічних професій під час навчання у ЗВО мають розвинути професійно значущі якості та особистісні характеристики. У методологічному контексті під час професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи в інклюзивному середовищі доцільно створити оптимальні умови для підвищення мотивації навчальної діяльності студентів, а також системно працювати над формуванням у студентів ґрунтовних знань та цілеспрямовано розвивати практичні уміння і навички у процесі роботи в інклюзивній освіті. У практичному ракурсі вважаємо за доцільне цілеспрямовано працювати над розробкою і впровадженням в освітній процес студентів психолого-педагогічних факультетів спеціальних практичних вправ та завдань, які враховують специфіку майбутньої професійної діяльності і забезпечують самостійну діяльність із дітьми, які мають особливі потреби.

Висновки з проведеного дослідження.

Інклюзивна освіта відображає одну з головних демократичних ідей сучасності, яка проголошує, що всі діти є цінними й активними членами суспільства. Встановлено, що інклюзивна освіта володіє значними перевагами як для дітей з особливими освітніми потребами, а також і для здорових дітей, адже допомагає перевести акценти з медичного аспекту на соціальний. В основу організації інклюзивного навчання покладено врахування індивідуальності кожної дитини.

Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій до роботи в системі інклюзивної освіти передбачає підготовленість до взаємодії з дітьми, що мають особливі потреби. Така професійна підготовка має відбуватися на основі розробленої професіограми та має базуватися на створенні цілісної системи навчання, яка спроможна забезпечити гармонійне набуття нових теоретичних знань, формування практичних умінь і навичок та має спонукати до особистісного росту й самовдосконалення.

Вважаємо, що під час професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів, практичних психологів та психологів до

роботи в інклюзивному середовищі вагома роль належить тренінговій технології та ігровим методам навчання. Майбутні фахівці соціономічних професій мають навчитися організовувати соціально-педагогічну роботу з дітьми, які мають особливі потреби, із застосуванням арт-терапії. Саме ці практичні аспекти будуть у центрі нашої уваги в подальшому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойчук Ю. Професіограма вчителя в умовах упровадження інклюзивної моделі навчання. *Імідж сучасного педагога*. 2012. № 10. С. 57–59.
2. Буркова Л.В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах: моногр. Київ: Інформ. системи, 2010. 278 с.
3. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / уклад. Н.В. Заєркова, А.О. Трейтк. Київ, 2016. 68 с.
4. Калаур С.М. Психолого-педагогічна характеристика інклюзивного підходу як основи для організації освіти дітей з особливими потребами. *Гірська школа Українських Карпат*. Наукове фахове видання з педагогічних наук. 2017. № 16. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» С. 58–62.
5. Колупасва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: моногр. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.
6. Кузава І.Б. Теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.03 / М-во освіти і науки України, Нац пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 40 с.
7. Луценко І.В. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ, 2017. 20 с.
8. Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования (Использование научно-обоснованных стратегий обучения в инклюзивном образовательном пространстве) / пер. Анисеев И.С., Борисова Н.В. Москва, РООИ «Перспектива», 2009, 138 с.
9. Сайко Х.Я. Професіограма корекційного педагога. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ: Видавництво «Фенікс», 2013. Вип. 16. Т. XII: Психологія творчості. С. 427–434.
10. Суховієнко Н.А. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький: ХГПА, 2018. 292 с.
11. Шевців З.М. Основи інклюзивної педагогіки: підруч. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.
12. Peters J. Susan Inclusive Education: An EFA Strategy for All Children. World Bank, Human Development Network, 2004. 67 p.
13. «Дважды особенные» одаренные дети: практика инклюзивного обучения в США. URL: <http://www.moluch.ru/archive/45/5555/>.